

**MEHMED HİLMİ EL-AKHİSÂRÎ'NİN "RİSÂLE FÎ BEYÂNÎ'R-RİBÂ VE BEYÜ'L-FÂSİD"
ADLI RİSÂLESİ VE TAHKİKİ***

Öğr. Gör. Salih KORKMAZ**

ÖZ

Bu çalışmada 15. Asır Osmanlı ulemâsından Mehmed Hilmi el-Akhisârî'nin İslâm hukukunda ribâ (faiz) meselesini ele aldığı risâlesi neşredilmiştir. Aynı zamanda risâle ve müellif hakkında malumatlar verilmiş, bununla birlikte İslâm hukukunda faiz meselesi mezkûr risâle bağlamında tahkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Hilmi el-Akhisârî, İslâm/Osmanlı Hukukunda Ribâ/Faiz, İslâm Hukuku, Türk Hukuk Tarihi.

---

* Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 11/10/2020

Kabul Edildiği Tarih: 05/11/2020

** Süleyman Demirel Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu

E-Mail: salihkorkmaz@sdu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7824-0037

MEHMED HİLMİ EL-AKHİSÂRÎ'S BOOK TITLED "RİSÂLE FÎ BEYÂNÎ'R RİBÂ VE BEYÜ'L-FÂSİD" AND IT'S EXAMINATION

ABSTRACT

In this article, Mehmed Hilmi el-Akhisârî's book on the issue of riba (interest) in Islamic law has been published. Mehmed Hilmi el-Akhisârî is one of the 15th century Ottoman scholars. At the same time, information about the book and its author was given. In addition, the issue of interest in Islamic law has been examined in the context of this book.

Keywords: Mehmed Hilmi el-Akhisârî, Interest in Ottoman/Islamic Law, Islamic Law, Turkish Legal History.

GİRİŞ

Faiz kelime mânâsı olarak fazlalık demek olup, ıstılahta bir tarafın diğer tarafa ödemesi şart koşulan ve karşılığı olmayan fazlalık demektir.¹ Faiz, Kur'an'da ve hadislerde çeşitli formlarda kazanç, kazananlar gibi şekillerde geçmektedir. Kur'an'da ve hadislerde ıstilahtaki mânâdaki faiz yerine ribâ kelimesi kullanılmıştır. Bu bağlamda faiz, ribâdan daha geniş kapsamlı bir mânâ ihtiva etmektedir.² Nitekim Osmanlı Devleti'nde faiz, hem haram olan ribâyı hem de meşru kârı ifade etmek üzere kullanılmıştır.³

İslâm hukukunda faiz, veresiye faizi (ribâü'n-nesie) ve fazlalık faizi (ribâü'l-fadl) olmak üzere ikiye ayrılır. Veresiye faizi (Hanefilere göre) ölçü-tartı ile satılan malların birbirleri ile veresiye olarak değişiminde meydana gelen faizdir.⁴ Buna göre bir kile⁵ buğdayın bir kile buğdayla veresiye satılması veya on gram altının on gram altınla veresiye satılması caiz değildir.⁶ Fazlalık faizi ise aynı cins malların birbiri ile değişiminde malların miktarında meydana gelen artıktır. Buna göre farklı kalitede olsa bile bir kile buğdayın, iki kile buğdaya veya on gram altının on bir gram altına satılması caiz değildir. Bu mallar ancak miktarlarının eşit ve peşin olması şartı ile değiştirilebilirler.⁷

Osmanlı ulemâsı ribâ hususunda pek çok eser kaleme almıştır. Bu makalede de bunlardan bir tanesi olan "Risâle fî Beyânı'r-Ribâ ve Beyü'l-Fâsid" isimli risâlenin bir tahkiki yapılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı ulemâsının ribâ ile alakalı kaleme aldığı eserler zikredilmiş, ardından bu risâle ve müellifi hakkında malumatlar verilmiş ve nihayetinde risâle tahkik edilmiştir. Mevzu ile alakalı çalışanların istifadesini kolaylaştırmak maksadıyla risâlenin yazı çevrimi ve aslı makalenin sonuna eklenmiştir.

¹ Serahsî, **Mebûsât**, C.12, s.203.; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, **Mülteka'l-Ebhûr**, C.3, s.119.; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C.4, s.176.; Zuhaylî, **Hanefî Fıkhı**, C.2, s.311.

² Çalışmada her iki mefhumda, haram olan ribâ mânâsında kullanılmıştır.

³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016, s.185.; M. Akif Berber, "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı", II. **Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı V**, s.221-232.

⁴ Faizin illeti hususunda mezhepler arası ihtilaflar bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Serahsî, **Mebûsât**, C.12, s.210 vd.; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C.4, s.176 vd.; İsmail Özsoy, "Faiz", **DİA**, C.12, İstanbul, TDV, 1995, s.110-126.

⁵ Kile hususan kuru meyve ve bakliyat gibi ürünlerin ölçümünde kullanılan bir ölçü birimidir. Farklı coğrafyalarda farklı boyutlarda kileler kullanılmaktadır ve dolayısıyla kilenin kilogram olarak karşılığı, kullanılan kileye göre değişmektedir. 16. Asırda İstanbul'da kullanılan kile yaklaşık olarak 25,6 kilogram buğday almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", **DİA**, C.25, Ankara, TDV, 2002, s.568-571.

⁶ Ahmed b. Muhammed El-Kudûrî, **Kitabü'l-Kudûrî**, Konya, Dârü'l-Burc, 2018, s.79.; **Risâle fî Beyâni Keyfiyeti'r-Ribâ**, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 37 Hk 1593/10, v.174-a.; Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1, v.2-a vd.; Kıvamüddin el-İtkânî, **Faide fi'l-Bey'i ve'r-Riba**, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Fa 1596/27, v.190-b vd.; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C.4, s.177 vd.

⁷ El-Kudûrî, **Kudûrî**, s.79.; **Risâle fî Beyâni Keyfiyeti'r-Ribâ**, v.174-b.; el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.2-a vd. el-İtkânî, **Faide fi'l-Bey'i ve'r-Riba**, v.190-b vd.; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C.4, s.177 vd.

RİSÂLENİN TANITIMI

Osmanlı ulemâsı ribâ hakkında pek çok eser kaleme almıştır. Yine ribâ ile alakalı meseleler hemen her fetvâ kitabında bulunmaktadır. Osmanlı ulemâsının ribâyâ dair kaleme aldığı başlıca eserler dipnotta zikredilmiştir.⁸ Çalışmanın mevzuunu oluşturan ve Mehmet Hilmi el-Akhisârî tarafından kaleme alınan Risâle fî Beyânî'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid isimli risâle de bunlardan bir tanesidir.

Bu risalenin çeşitli kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndedir.⁹ Bir başka nüsha Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu'nda kayıtlıdır.¹⁰ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yazmalarının künyelerinin taranabildiği online platformda¹¹ eserin "Risâle fî'r-Ribâ" adıyla da bilindiği notu düşülmüştür. Bu malumat doğru kabul edilirse Mısır Milli Kütüphanesi'nde de bu isimli üç eser mevcuttur.¹² Bu kayıtların hiçbirisinde risâlenin müellifine dair bir malumat verilmemiş "yazar" kısmı boş bırakılmıştır.

Çalışmada Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüsha yazı çevrimine esas alınmıştır. Bununla birlikte bu nüsha, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi'ndeki nüsha ile mukayese edilmiş ve aralarındaki farklılıklar dipnotta belirtilmiştir.

Manisa'da bulunan risâle, el yazması bir kitap içinde v.1-b ile 5-b arasında bulunmaktadır. Kitabın orta kısmında bir rutubet izi bulunmakla birlikte sayfaları fazla yıpranmamıştır, hattı düzgün ve okunaklıdır.¹³

⁸ Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed bin Süleymân (İbn Kemal), **Risâle fi Beyânî Hakikatü'r-Ribâ**, Milli Kütüphane-Ankara, Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 60 Hk 123/43. Bu risâlenin kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalar Hasan Özer tarafından mukayeseli biçimde arapça olarak da neşredilmiştir. Bkz. Hasan Özer, "İbn-i Kemâl ve "Riba" Adlı Risâlesi", **İHAD**, S.16, 2010, s.157-186.; Abdüllatif b. Sadullah el-Kocevî, **Risâle fî Ahkâmî'r-Ribâ**, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Arşiv No: 15 Hk 1610/9.; **Risâle fî Beyânî Keyfiyeti'r-Ribâ**, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 37 Hk 1593/10. Bu risâle başka bir risâlenin kenarına yazılmıştır ve müellifi meçhuldür. Müstensih, ortada yazılı risâlenin Mustafa Efendî el-Amâsî eş-Şehîr bi Akdağî tarafından yazıldığı notunu ilave etmiştir. Fakat ribâ ile alakalı eserin müellifine dair herhangi bir malumat yoktur.; Cemâleddin İshâk Çelebî el-Üskûbî, **Risâle fi Beyânî'r-Ribâ**, Milli Kütüphane-Ankara, Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 1032/20.; Kıvamüddin el-İtkânî, **Faide fi'l-Bey'i ve'r-Riba**, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Fa 1596/27. İtkânî (14. Asır'da Şam ve Kahirede yaşaması münasebetiyle) Osmanlı ulemâsından olmasa bile, eseri yazmalar arasında bulunduğu için burada zikredilmiştir.; Hamza Efendî Darenevî, **Risâle fi'l-Muamelât li-Ecli'l-Hıfz mine'r-Ribâ**, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (Kahire-Mısır), Arşiv No: 5620.; Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Risâle fî Beyânî'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1.

⁹ Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Risâle fî Beyânî'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1.

¹⁰ **Risâle fî Beyânî'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 67 Saf 482/3.

¹¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/>

¹² **Risâle-i Bey u Ribâ**, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Talat 90.; **Risâle-i Bey u Ribâ**, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Talat 82.; **Risâle-i Ribâ**, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Mecâmi Türkî Talat 131.

¹³ Ankara'da bulunan risâle de el yazması bir kitap içinde v.99-b, v.107-b arasında yer almaktadır. Yazı çevriminde bu risâle birden başlayarak numaralandırılmıştır. Sayfaları yıpranmamıştır, hattı düzgün,

Eserin çoğunluğu Türkçe bazı yerleri Arapça kaleme alınmıştır. Hemen hemen bütün Osmanlı yazma eserleri gibi hamdele-salve ile başlamış ve dua ile sona ermiştir. Risâlenin baş (hamdele-salve) ve son (dua) kısmı Arapça olup, risâlenin içinde bazı ayet ve hadisler Arapça zikredilmiş, ardından bunların tercümesine yer verilmiştir.

MEHMED HİLMİ EL-AKHİSÂRÎ

Hilmi el-Akhisârî M.1410-1415 yılları arasında Akhisar'da doğmuştur. İlk olarak Akhisar, ardından Bursa'da eğitim almış ve sonra Akhisar'a geri dönmüştür. İcazetini İbrahim Hakkı b. Hüseyin el-Gördesî'den almıştır. Bayramî tarikatına mensuptur. 15. Asırda Akhisar'da yedi adet medrese olduğu ve Hilmi el-Akhisârî'nin bunlardan Şehreküstü ve Ayvazzâde Medreselerinde müderrislik yaptığı bilinmektedir. Çeşitli kaynaklarda Şehreküstü ve Ayvazzâde Medreseleri Müderrisi Mehmed Hilmi b. Hasan el-Akhisârî ve Hafız Mehmed Hilmi el-Akhisârî künyeleri ile anılmıştır.¹⁴

1450 yılına kadar Akhisar'da ilim ve irşad faaliyetleri ile meşgul olan Hilmi el-Akhisârî Sultan II. Mehmed'in (Fâtih) isteği üzerine irşad vazifesi için on bir mürşidi ile birlikte Bosna'ya gitmiştir. 1463 yılında Bosna Prusak'ta Fatih Sultan Mehmed ile görüşmüştür. Hilmi el-Akhisârî'nin vefat tarihi ise bilinmemektedir.¹⁵

Kütüphanelerde Hilmi el-Akhisârî'ye ait üç eser tespit edilebilmiştir. Fakat müellifin daha fazla eserinin olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim ribâya dair kaleme aldığı risâlesinin kütüphanede onun adına kaydedilmediği ve yazar kısmının boş bırakıldığı yukarıda zikredilmişti. Bunun gibi Akhisârî'ye ait olup henüz tespit edilmeyen daha fazla eseri olmalıdır.¹⁶ Akhisârî'nin tespit edilebilen eserleri şunlardır:

1. Hidâyetü'l-Behiyye fî Şerhi Adâbi'l-Adudîye isimli arapça risâle.¹⁷
2. Ehâdis-i Beyân-i Fezâilü'l-İlm ve'l-Ulemâ isimli arapça kitap.¹⁸
3. Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid isimli risâle.¹⁹

---

okunaklı ve harekeledir. Bu nüshaya yapılacak atıflar, eserin Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonunda bulunması sebebiyle "Safranbolu v..." şeklinde gösterilmiştir.

¹⁴ Ayvazzâde Hafız Mehmed Hilmi b. Hasan el-Akhisârî, **İlim ve Alimler Hakkında Yüz Hadis-i Şerif**, Çev. Cuma Buğdaycı, İstanbul, Şadırvan Yayınları, 2019, s.11-14.

¹⁵ el-Akhisârî, **İlim ve Alimler Hakkında Yüz Hadis-i Şerif**, s.13.

¹⁶ Nitekim Hilmi el-Akhisârî'nin ele aldığımız risâlesinin devamında Allah'ın isimleri, dua, oruç vb. muhtelif dini meseleleri ele alan yazılar mevcuttur. Bkz. Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.5-b- v.16-b. Safranbolu nüshasında risâlenin sonunda bir şiir bulunmaktadır. Devamında ise muhtelif dini meseleleri ele alan yazılar mevcuttur. Safranbolu, v.108-a vd.

¹⁷ Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Hidâyetü'l-Behiyye fî Şerhi Adâbi'l-Adudîye**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5672.

¹⁸ Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Ehâdis-i Beyân-i Fezâilü'l-İlm ve'l-Ulemâ**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5873. Bu eser Cuma Buğdaycı tarafından tercüme edilip neşredilmiştir. Hilmi el-Akhisârî'nin hayatına dair malumatlar bu kitaptan alınmıştır.

¹⁹ Mehmed Hilmi el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1.; **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 67 Saf 482/3.

RISÂLENİN TAHKİKİ

Risâlede faiz ve çeşitleri, misalleriyle birlikte tafsilatlı olarak tahkik edilmiştir. Buna göre risâlede ilk olarak zamanın ahir zaman olduğu, insanların faizden içtinâb etmediği, cahilliğin arttığı vurgulanmıştır. Müellif, "gayret-i islâm ahz" ederek insanların faizden korunması için bu risâleyi muhtasar olarak Türkçe kaleme aldığını ve bundan dolayı dua beklediğini ifade etmiştir.

Faizin haramlığı "Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır"²⁰ ayeti ve "ribâ yetmiş iki çeşittir. Bunlardan en aşağısının günahı kişinin annesi ile zina etmesi gibidir"²¹ hadisi ile vurgulanmıştır. Faizin haramlığına dair bunlardan başka pek çok delil olduğu da zikredilmiştir.²²

Bu bağlamda faiz cereyan edebilecek mallar, beş sınıfta ele alınmış ve her bir sınıf misallerle izah edilmiştir. Faiz cereyan edecek birinci grup mallar ağırlıkla (mevzûnât); ikinci grup mallar kile ile (mekîlât) tartılarak satılan mallardır. Altın, gümüş, bal, yağ, buğday, pirinç bu sınıf mallara misaldir. Bu mallarda hem veresiye faizi, hem fazlalık faizi cereyan eder ve Hanefî mezhebine göre faizin cereyan edeceği asıl mal grubu bunlardır. Bunlar ribevî mal olarak adlandırılır.²³ Bu mallardan aynı cinslerin birbiri ile değişiminde miktar aynı bile olsa vadenin bulunması faizdir ve haramdır. Dolayısıyla bir kilo pirinç bir kilo pirince veya on gram altın on gram altına veresiye (vadeli) satılamaz (değiştirilemez). Aynı şekilde malların kalitesi farklı bile olsa, bu malların farklı miktarlarda peşin veya veresiye satılmaları caiz değildir. On gram altının on bir gram altına, bir kilo buğdayın iki kilo buğdaya satılması bu kabildendir. Üzerlerinde altın, gümüş gibi maddeler bulunan eşyaların satımında ise altın, gümüş miktarı kadarının peşin, geri kalan malın veresiye satılması caizdir.²⁴

Üçüncü grup mallar "mevrûât" olarak adlandırılan ve (arşınla) ölçülerek satılan mallardır. Kumaş, bez vb. ölçülerek satılan mallar bu kabildendir. Bu mallar peşin olmak şartıyla farklı miktarlarda değiştirilebilir. Buna göre, iyi kalitede beş metre çuka (çuha) ile kötü kalitede on metre çukanın peşin değişimi helaldir. Bu sınıf mallar, yukarıda zikredilen mevzûnât ve mekîlâtтан farklıdır. Nitekim böyle bir satımın mevzûnât ve mekîlâtta caiz olmadığı ifade edilmişti. Bununla birlikte ölçülerek satılan bu malların ölçüsünde eşitlik olsun olmasın veresiye değişimi caiz değildir.²⁵

Dördüncü grup mallar "mağdûdât" olarak adlandırılan ve adet/tane ile satılan mallardır. Ceviz ve yumurta bunun misallerindedir. Bu mallar da peşin olmak şartıyla

²⁰ Bakara Suresi, 275.

²¹ Risâlede bu hadîsin iki farklı formu Câmîü's-Sagîr'e atıfla kullanılmıştır. Bkz. el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.1-b, 2-a.

²² el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.2-a.

²³ Ribevî mal, faize tâbi mal olarak basitçe tarif edilebilir. Hanefîlere göre bu mallar ölçü ve tartı ile alınıp satılanlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serahşî, **Mebûsût**, C.12, s.203 vd., C.14, s.94. el-Halebî, **Mûlteka'l-Ebhûr**, C.3, s.128.; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, C.4, s.177.; Orhan Çeker, **İslâm Hukukunda Akidler**, Konya, Tekin Kitabevi, 2014, s.223 vd.; Beşir Gözübenli, "Keylî", **DİA**, C.25, Ankara, TDV, 2002, s.361-362.; Hasan Hacak, "Vezni", **DİA**, C.43, İstanbul, TDV, 2013, s.95-98.; İsmail Özsoy, "Faiz", **DİA**, C.12, İstanbul, TDV, 1995, s.110-126.

²⁴ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.2-b, 3-a.

²⁵ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid**, v.3-b.

farklı miktarlarda değiştirilebilirler. Buna göre, yüz büyük yumurtanın iki yüz küçük yumurta ile peşin değişimi caizdir. Bununla birlikte, bu malların da (mezrûatta olduğu gibi) sayısında eşitlik olsun olmasın veresiye değişimleri caiz değildir.²⁶

Beşinci grup mallar “mikyâs” olarak adlandırılmıştır ve bu fıkıh kitaplarındaki “bey’ül-mücâze”nin karşılığı olarak kullanılmıştır. Götürü satışı olarak da adlandırılan bu satım akdinde mesela bir yığın buğdayın tartılmadan satılması (kabala) mevzubahistir. Götürü usulü satılacak bu mal mevzûnâttan, mekîlattan veya mağdûdâttan da olabilir. Risâlede bu tür satışlar önce tarif edilmiş, ardından bunda ribâ bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Buna göre, yukarıda zikredilen ribâ misalleri gibi bir satım olursa faiz olur. Mesela ağırlığı bilinmeyen bir miktar balı (yağı vb.) başka bir miktar balla (yağla vb.) değişmek bu kabildendir ve caiz değildir. Fakat, farklı sınıf malların (kumaş ile ceviz gibi) bu şekilde götürü usulü ile peşin satılması caizdir.²⁷

Ölçü ve tartı ile satılan ribevî mallar (mevzûnât/mekîlât) dışındaki farklı sınıftan veya cinsten malların peşin veya veresiye satışı caizdir. Yani tartı ve ölçüye girmeyen malların cinsleri farklı ise birisi ikisi karşılığında hem peşin hem veresiye satılabilir.²⁸ Neticede farklı cinsten ribevî olmayan mallar hem peşin hem veresiye satılabilirken; aynı cinsten ribevî olmayan mallar farklı miktarlarda sadece peşin satılabilir.²⁹ Bir başka ifade ile ribevî mallarda hem fazlalık faizi hem veresiye faizi cerayan ederken; ribevî olmayan mallarda sadece veresiye faizi cereyan eder.

Risâlede sarf akdi (altın, kuruş vb. para bozan kimselerin yaptığı muameleler) ayrıca ele alınmıştır. Çünkü yukarıda zikredildiği üzere altının altın ile gümüşün gümüş ile değişiminde işçilik vb. hususlar göz önüne alınmaksızın eşitlik ve peşin olma şartı bulunmaktadır. Burada kuruş bozan kimselerin faize düşmekten kurtulabilmeleri için, tatbik etmeleri gereken birkaç hîle-i şer’iyye misaline-usule yer verilmiştir. Buna göre, bu akitte faizden kurtulmak için kuruş bozacak kimse ile bozduracak kimsenin malları, karşılıklı hibe etmeleri; kuruş bozacak kimsenin kuruş ile birlikte başka bir cins eşyayı satması, ardından satılan bu eşyanın geri sahibine hibe edilmesi bu usullere misaldir. Bir başka usul de şöyledir, başka mallar satın alabilmek için kuruş bozdurmak isteyen kimsenin alacağı şeyleri kuruş bozacak olan onun adına satın alır ve ondan alacaklı olur. Ardından altın veya gümüşler eşit ve peşin olmak şartıyla değiştirilir, aradaki fark kuruş bozana ödenir. Bunlar yapılmadan bozdurulacak kuruşta faiz bulunur.³⁰

Risâlede, akılla naklin ihtilaf etmesi durumunda nasıl hareket edileceği de izah edilmiştir. Buna göre, Hanefî mezhebinde, akılla nakil ihtilaf ederse nakil üstün tutulur. Bu risâlede “Dinenâ mebnî âle’l-nukûl lâ alâ’ münâsib el-ukûl. Mezheb-i hanefiyyede şer’i şerîfe mutâbik olmayan mahalde aklın medhali yokdur. Aklın makbûl olması şer’i şerîfe mutâbik ve muvâfık olan mahaldedir” şeklinde ifade edilmiştir.³¹

²⁶ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni’r-Ribâ ve’l-Bey’i’l-Fâsid**, v.3-b.

²⁷ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni’r-Ribâ ve’l-Bey’i’l-Fâsid**, v.4-a.

²⁸ Ayrıca bkz. Serahsî, **Mebsût**, C.12, s.221 vd.

²⁹ Bu husus risâlede “Amma hilâf-ı cins yeden bi yedin nakdiyle tefâdül olsun olmasın her halde helaldir. Ve veresiyle tefâdül olsun olmasın her halde helaldir mademki mekîlâtdan ve mevzûnâtdan olmadıkda” şeklinde ifade edilmiştir. el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni’r-Ribâ ve’l-Bey’i’l-Fâsid**, v.2-a, 2-b.

³⁰ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni’r-Ribâ ve’l-Bey’i’l-Fâsid**, v.4-b, 5-a.

³¹ el-Akhisârî, **Risâle fî Beyâni’r-Ribâ ve’l-Bey’i’l-Fâsid**, v.4-b.

SONUÇ

Hilmi el-Akhisârî tarafından 15. Asırda kaleme alınan risâle İslâm hukukunda ribâ (faiz) meselesini ele almıştır. Müellif risâleyi yazma sebebi olarak zamanının ahir zaman olduğu, insanların faizden içtinâb etmediği ve cehaletin arttığını göstermiş ve insanları faize düşmekten kurtarmak için bu risâleyi kaleme aldığını ifade etmiştir.

Risâlede faiz ve türleri basit misallerle sistematik olarak beş alt başlık halinde ele alınmış, sarf satışı ayrıca incelenmiştir. Faiz mevzuu muhtasar olarak ele alınmış ve fikhî ihtilaflara temas edilmemiştir. Çünkü risâlenin amacı halka bu hususta malumat verilerek onlara faydalı olunmasıdır. Risâlenin Türkçe kaleme alınması da bunu teyit eder. Nitekim Osmanlı ulemâsı eserlerini ekseriyetle Arapça kaleme almışlardır. Hilmi el-Akhisârî de diğer kitaplarını/risâlelerini Arapça kaleme almasına rağmen bu risâlesini (amacına mâtuf olarak) Türkçe kaleme almıştır. Bu durum risâlede "haramdan ve ribâdan kaçınmak için bu muhtasarı Türkçe yazdım ki muhtasar olub ve müfid ve nâfi'î-âm ola" ifadesi ile vurgulanmıştır.³²

Neticede risâle, İslâm hukukunda faiz meselesini Hanefî mezhebi özelinde, herkesin anlayabileceği bir üslup ve dille, sistematik olarak ele almıştır. Risâlenin yazı çevriminin de yayınlanması ile birlikte, bu mevzuda çalışanların bu risâleden kolayca istifade edebilmesi sağlanmıştır.

RISÂLENİN YAZI ÇEVİRİMİ

1. Yukarıda da ifade edildiği üzere yazı çevriminde Manisa'da yer alan nüsha esas alınmıştır. Bununla birlikte Vakıflar Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde bulunan nüshadaki farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. Bu nüshanın Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonunda bulunması sebebiyle atıflarda "Safranbolu v..." şeklinde gösterilmiştir.

2. Yazı çevriminde kelimeler mümkün olduğunca orjinal haline sadık kalınarak olduğu gibi verilmiştir.

3. Metinde tarafımızca ilave edilen kelimeler "[ ]" içerisinde gösterilmiştir.

4. Okunuşu tereddütlü kelimeler "(?)" işareti ile gösterilmiştir.

5. Metinde okunamayan yerler "...?" işareti ile gösterilmiştir.

(v.1-a)

Min kütübi'l-Fakîr Mehmed Hilmi el-Akhisârî affa anh el-Bârî

(v.1-b)

(1) Hazihi Risâle fî Beyânî'r-Ribâ ve Bey'ü'l-Fâsid

(2) Bismillahirrahmanirrahim³³

(3) Elhamdülillah ellezi ceâlena ala dini'l-İslâm. Ve (4) veffignâ el-iktidâ bi Muhammed aleyhi'ssalâtü ve's-selâm. Ve (5) ve allimnâ talîme'l-kitâbü'l-kadîm el-furkân ve şerrifnâ teşrifin min (6) şerefi'l-İslâm ve'l-imân. Ve euzübillâh teâla mine'l-küfr ve'n-nifâk (7) ve't-tuğyân ve's-şirkü'd-dalâl ve'l-füsûk ve'l-isyân. Ve euzübillâh (8) inde'l-mevt min

³² Safranbolu, v.2-a.

³³ Besmele Safranbolu nüshasında yoktur. Safranbolu, v.1-b.

zevâli'l-imân bi lutfihi ve keremihi ve cûdihi ve'l-ihsân (9) ve sallallahu ala seyyidînâ Muhammed hayru'l-enâm ve âlâ âlihi ve ashabi'l-ecmaîn (10) el-kirâm amma bağd³⁴ zamanımız âhir-i şer'a erişüb her halde haramdan (11) ve ribâdan içtinâb olunmayub ve ahiret emirlerine girilmeyüb (12) ve cehl ziyâde olub³⁵ bu hakir dahi gayret-i islâm ahz (13) idüb haramdan ve ribâdan kaçınmak için bu muhtasarı Türkçe (14) yazdım ki muhtasar olub ve müfid ola.³⁶ Ve bu fakire dua (15) oluna ve dünyada ve ahirette yüzleri ak ola ziyade (16) emr Ahmedindir ve bilmesi lâzımdır âkil olub ve imân-ı (17) ahirete tasdiki olanlara. Kemâ Galallah teâla³⁷ eh ellallahü'l-ı bey' ve harrame (18) el-ribâ ve kemâ vuride fi hadîs el-sahîh bilvaîd min Câmiü's-Sagîr **(v.2-a)** (1) gale rasulullah sallallahu aleyhi vesellem el-ribâ isnân ve sebûn bâben (2) ednâha mislü etyân el-racul ummuh an ebû Hureyre radyallahu anh (3) hadîs-i şerifin mânâsı budur ki ribâ yetmiş iki günahdan (4) ziyâde³⁸ gayet aşâğısı anasına zinâ itmek gibidir imdi (5) ednâsının günahı böyle olunca³⁹ kalan yetmiş bir bölüğünün⁴⁰ (6) günahı nice olmak gerekdir fikr eyle eğer âkillerden isen. (7) Ve hadîs-i uhrâ dahi vârid olmuştur ki⁴¹ gâle nebî sallallah (8) aleyhi ve sellem el-ribâ selâse ve sebûn bâben eyseruha mislü en (9) yenkeh el-racul ümmühü an ibn Mes'ûd radyallahu anhu min Câmiü's- (10) Sagîr bu hadîs-i şerifin mânâsı dahi sultanımız buyurdub (11) hadîs⁴² ibn Mesud radyallahu anhdan⁴³, ribâ yetmiş üç bölükdür (12) isim yönünden ziyâde alçağı bir kimse anasını nikahlamak gibidir. Bâki (13) yetmiş iki kısmını nice mümkün ismini beyân itmek. Mahber-i Sâdik güna- (14) hlarının kesreti var ve beyan buyurmadılar ve dahi ribânın (15) zararları hakkında ayet ve hadis çöktür. Bu risâlede beyân (16) etmek mümkün değildir. Eğer bu zararlardan hala zanni olub fazl-ı (17) hakka vâsıl olmak dilersen bu zikr olunacak⁴⁴ zabt eyle ki (18) cenâb-ı rahîm'e dâhil olasın bi'r-rahme.⁴⁵ Mesele misl misle (19) tefâdü'l haramdır yeden bi yedin altun ve gümüş ve bal ve yağ ve bu- (20) nların emsâli terâziye girenler her ne olursa⁴⁶. Amma hilâf-ı cins (21) yeden bi yedin nakdiyle tefâdü'l olsun olmasın⁴⁷ her halde helaldir. **(v.2-b)** (1)Ve veresiyle⁴⁸ tefâdü'l olsun olmasın her halde helaldir mademki (2) mekîlâtdan ve mevzûnâtdan olmadıkda. el-Mekâdir hamse inde'l- (3) fukahâ'. Biri bu zikr olunan mevzûnâtdan⁴⁹ biri mekîlâtdan⁵⁰ (4) buğday ve arpa ve pirinç ve⁵¹ bunların emsâli kileye girenler her ne ise mislü (5) mislü tefâdü'l haramdır yâni bir dirhem altını iki dirhem

³⁴ "ve bağde mâ vecebe aleynâ" Safranbolu, v.2-a.

³⁵ "ziyâde şâyğ olmağın" Safranbolu, v.2-a

³⁶ "muhtasar ve müfid ve nâfi'i-âm ola" Safranbolu, v.2-a.

³⁷ "kemâ galallah fi kelâm'l-gadîm" Safranbolu, v.2-b.

³⁸ "yetmiş iki bölükdür. Günah yönünden evvel yetmiş iki günahdan ziyâde" Safranbolu, v.2-b.

³⁹ "ya kalan" Safranbolu, v.2-b.

⁴⁰ "bölüklerinin" Safranbolu, v.2-b.

⁴¹ "Ebû Hureyre radiyallahü anh'dan rivâyet olunmuş hadîs-i uhra" Safranbolu, v.3-a.

⁴² "buyurur. Ravî-i hadîs" Safranbolu, v.3-a.

⁴³ "radyallahu teâla anhdır" Safranbolu, v.3-a.

⁴⁴ "zikr olunacak suretleri" Safranbolu, v.3-b.

⁴⁵ "bi'r-rahmetihî" Safranbolu, v.3-b.

⁴⁶ "ise" Safranbolu, v.3-b.

⁴⁷ "olsun yâni olmasın" Safranbolu, v.3-b.

⁴⁸ "ve nesîeten yâni veresiyle" Safranbolu, v.3-b.

⁴⁹ "mevzûnâtdır" Safranbolu, v.3-b.

⁵⁰ "mekîlâtdır" Safranbolu, v.3-b.

⁵¹ "ve mercimek" Safranbolu, v.3-b.

altına (6) ve bir dirhem gümüşü iki dirhem gümüşe ve bir vâkıyye balı iki (7) vâkıyye bala ve bir vâkıyye yağı iki vâkıyye yağa ve bir kile buğdayı (8) iki kile buğdaya ve bir kile arpaya iki kile arpaya ve bir (9) kile pirinci iki kile pirince,⁵² bu suretler misl misle tefâdül⁵³ (10) suretleridür küllüsü haramdır ve ribâdır. Galallahuteâla⁵⁴ (11) ehallallah el-bey' ve harrame'r-ribâ, kezâlik veresiyle⁵⁵ dahi bilâ tefâdül (12) haramdır ve ribâdır. Yâni bugün bir dirhem altun paraya⁵⁶ bir (13) dirhem altun, bugün bir dirhem gümüş paraya⁵⁷ bir dirhem (14) gümüş, bugün bir vâkıyye balı yarına bir vâkıyye bala, bu (15) güne bir vâkıyye yağı yarına bir vâkıyye yağa, bugün bir kile buğdayı (16) yarına bir kile buğdaya, bugün bir kile pirinci yarına bir kile (17) pirince, bugün bir kile mercimeği yarına bir kile mercimeğe bu suretler- (18) idir⁵⁸ kezâlik küllüsü haramdır ve ribâdır. Benim karındaşım tafsîlen (19) zikr olundu her ne kadar vezne gelür⁵⁹ eşyâ varsa mevzûnâta (20) kıyas eyle ve her ne kadar kileye girer eşyâ varsa mekîlâta kıyas (21) eyle ve her ne kadar altın ve gümüş aletleri varsa ve⁶⁰ avretlerin⁶¹ **(v.3-a)** (1) altın ve gümüş olan eşya varsa altın bilezik ve gümüş (2) tepsi ve altın bıçak ve gümüş kılıç ve balta ve sıyrımlı mankûş eşyâ (3) yâni makreme ve yastık ve⁶² bu zikr olunanların emsâli ve gayrı (4) her ne ise alinub ve satılmak lâzım geldikde veresiye alub satmak (5) haramdır ve ribâdır. Elbette ve elbette hazer olunmak lazımdır, (6) ahiretin azabı şedîddir. Ahirete imânı olan ve ziyâde (7) tasdiki olan elbette ve elbette bu zikr olunan haramdan (8) ve ribâdan içtinâb ider ve ribâdan halâsın tariki (9) bu sûretde altın⁶³ ve gümüşden olan aletler nakd ile (10) alınur ve satılır.⁶⁴ Yâni altın bilezik ve gümüş tepsi ve (11) emsâlini satdukda ve aldukda yeden bi yedin nakd akçeleri⁶⁵ (12) almak virmek lazımdır. Asla te'hîre mesağ yokdur. (13) Ve üzerlerinde altın ve gümüş aletler⁶⁶ bir bıçak ve (14) ya bir kılıç veya bunların emsâli bir şey aldıkda ve satdı- (15) kda elbette üzerlerinde olan altın ve gümüş mikdarı (16) akçesin virmek lazımdır. Ribâdan kurtulmak bıçağın (17) ve kılıcın demirleri mikdarı veresiye olur⁶⁷. Hilâf-ı (18) cins mesela gümüşü altına, buğdayı arpaya, yağı bala (19) satsa tefâdül helaldir. Eğer nakd ise helaldir.⁶⁸ Amma bunları (20) ve emsâlini veresiye vermek şer'i mutahhirde câiz değildir (21) haramdır ve ribâdır. Mekâdirin⁶⁹ üçüncüsü mevrûâtıdır. **(v.3-b)** (1) Amma şol mislü tefâdül mevrûâtıdan olursa yeden bi yedin ol (2) meclisde

⁵² "pirince ve bir kile mercimeği iki kile mercimeğe" Safranbolu, v.4-a.

⁵³ "tefâdül nakd" Safranbolu, v.4-a.

⁵⁴ "Kemâ galallahuteâla" Safranbolu, v.4-a.

⁵⁵ "kezâlik nesîeleri yâni veresiyeleri" Safranbolu, v.4-a.

⁵⁶ "altını ["para" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur.]", Safranbolu, v.4-a.

⁵⁷ "gümüşü ["para" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur]", Safranbolu, v.4-a.

⁵⁸ "bu suretler misl misle bilâ tefâdül virmesi suretleridür" Safranbolu, v.4-b.

⁵⁹ "vezne girer" Safranbolu, v.4-b.

⁶⁰ "ve üstlerinde" Safranbolu, v.4-b.

⁶¹ "avretlerin" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur. Safranbolu, v.4-b.

⁶² "ve sarık(?)" Safranbolu, v.4-b.

⁶³ "altından" Safranbolu, v.5-a.

⁶⁴ "alır satar" Safranbolu, v.5-a.

⁶⁵ "akçelerin" Safranbolu, v.5-a.

⁶⁶ "ve üzerlerinde altın ve gümüş olan aletleri ol mikdâr akçelerin virür nakd yâni üzerinde altın ve gümüş aletlerden" Safranbolu, v.5-a.

⁶⁷ "mikdarı ve emsalinin mikdarı veresiye olsa caizdir. Her ne zaman virmek gavl iderse altın ve gümüş nakden olur demirleri veresiye olur" Safranbolu, v.5-a, 5-b.

⁶⁸ "mesela bir vakiyye yağı iki vakiyye bala satsa eğer nakd ise helaldir" Safranbolu, v.5-b.

⁶⁹ "mekâdirin" Safranbolu, v.5-b.

alınur helaldir. Bezler ve abalar ve çukalar ve (3) kumaşlar ve bunların emsâli mevrûâtdan. Yâni ⁷⁰ bir arşın (4) iyice abayı virüb iki arşın fenâcasın almak veya bir (5) bir arşın iyice çuka virüb iki arşın fenâcasın almak⁷¹ (6) bu zikr olunan misallere ve bunlara müşâbih her ne var ise mevrûâtdan⁷² (7) yâni artukluk ve eksiklik ve ceyyidlik ve redîlik şer'i (8) şerîfde fark ma⁷³ tasavvur olunmaz ziyâde ve noksan⁷⁴ sarf eyleme⁷⁵ (9) helaldir. Ve amma bu mevrûâtın⁷⁶ veresiyeleri misl misle virmek (10) haramdır. Gerek tefâdül olsun gerek olmasın. Mekâdirin (11) dördüncüsü mağdûdâtdır. Amma misl misle tefâdül mağdûdâtda (12) helaldir. Mevrûatda olduğu gibi yeden bi yedin alınur (13) meclis-i vâhid mütegayyir olmaksızın ceviz ve yumurta ve bunların (14) emsâli mağdûdâtdan. Yâni yüz büyük cevizi ikiyüz kü- (15) çük cevize ve yüz büyük yumurtayı iki yüz küçük yumurtaya (16) veya aksleri ikiyüz küçük cevizi yüz büyük cevize (17) ve ikiyüz küçük yumurtayı yüz büyük yumurtaya almak ve (18) virmek bu zikrolunan misaller ve bunlar müşâbih her ne (19) olursa mağdûdâtdan bu üslûb üzre yâni artı- (20) klık eksiklik ve ceyyidlik ve atikalık şer'i şerîfde fark (21) tasavvur olunmaz. Tarafeynde ziyâde ve noksan helaldir. Ve **(v.4-a)** (1)ve amma mağdûdâtın⁷⁷ veresiyeleri misl misle verilmek⁷⁸ haramdır. (2) Tefâdül⁷⁹ olsun gerek olmasın mevrûâtda olduğu (3) gibi. Ve mekâdirin beşincisi mikyâsdir kıyâs ile (4) bey' itmek türki lisânda Peygamber bazarı dirler ve ibâretü kütübî'l (5) -fıkh beyü'l-mücâzefe ve'l-cüzafe ve subre taam yâni bu yığıni⁸⁰ (6) şu kadar akçeye deyu satmak ve almakdur. Ol yığılan şey mev- (7) zunatın bâzi şeyinden⁸¹ olur. Bal ve yağ ve emsâli (8) gibi altın ve gümüş elbette veznden lâzımdır. Ve ol (9) şey mekîlâtın küllisinden olur buğday ve arpa ve (10) emsâli gibi. Ve ol şey mevrûâtın bâzısından (11) olur.⁸² Bazı mahalde bez ve bûğasi topu ile bey' o- (12) lunması gibi. Ve ol şey mikyâs bâzi mahalde mağdûdâtta (13) vâki' olur. Yığın ile ceviz ve yumurta şu mikdar (14) akça deyu bey' olunur. Bu mikyâs suretlerinde (15) ribâ bulunub hürmet sâbit olurmu? Eğer bâlâda zikr olunan (16) ribâ suretlerine mümâsil suret bulunursa ribâ bulunur (17) hürmet sâbit olur. Ve illâ misl misle tefâdül sûreti (18) gibi ve nesîe sureti gibi bu suretler bulunursa ribâ olub⁸³ (19) hürmet sâbit olur. Yâni vezni gayri mağlûm bir mikdar balı (20) iki⁸⁴ mikdâr bala tefâdül almak ve satmak ve yağda ve emsâlide (21) böyledir. Ve mekîlâtdan buğday ve arpa ve emsâli bir yığın **(v.4-b)** (1) buğdayı iki yığın buğdaya tefâdül almak ve satmak cinsine (2) ve arpa ve emsâlinde böyledir. Ve mevrûâtdan bir top (3) bez cinsine⁸⁵ zirâları ziyâde olsun ve noksan o (4) olsun. Ve

⁷⁰ "arşın iyice bezi virüb iki arşın fenâcasın almak veya" Safranbolu, v.5-b.

⁷¹ Bu ifade Safranbolu nüshasında mükerreren zikredilmiştir. Safranbolu, v.6-a.

⁷² "mevrûâtdan bu üslub yâni" Safranbolu, v.6-a.

⁷³ "ma" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur. Safranbolu, v.6-a.

⁷⁴ "tarafeynden helaldir" Safranbolu, v.6-a.

⁷⁵ "sarf eylemek" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur. Safranbolu, v.6-a.

⁷⁶ "mevrûâtın nesîeleri yâni" Safranbolu, v.6-a.

⁷⁷ "mağdûdâtın nesîeleri yâni" Safranbolu, v.6-b.

⁷⁸ "virmek" Safranbolu, v.6-b.

⁷⁹ "gerek tefâdül" Safranbolu, v.6-b.

⁸⁰ "bir yığın şeyi" Safranbolu, v.7-a.

⁸¹ "bazısından" Safranbolu, v.7-a.

⁸² "vâki olur" Safranbolu, v.7-a.

⁸³ "bulunub" Safranbolu, v.7-b.

⁸⁴ "yine iki" Safranbolu, v.7-b.

⁸⁵ "bir top bezi yine bir top bez cinsine" Safranbolu, v.7-b.

mağdûdât dan yumurtaya yüz adedine (5) yüz aded yumurtaya olsun ve ziyâde olsun (6) ve ceviz ve emsâli bu dört suretin mevzûnât ile (7) mekîlât suretlerinde, yeden bi yed misle tefâdül ribâ ve haramdır.⁸⁶ (8) Amma iki muahhar sûretlerün, biri mevrûât ve biri (9) mağdûdât bunlarda yeden bi yed misl misle tefâdül helaldir (10) haram değildir. Amma veresiyle misl misle ribâdır veresiyeler (11) ne de isterse(?) tefâdül gerek olsun gerek ol[ma]sun.⁸⁷ Akla münâsib (12) akla münâsib olan mevrûât ile mağdûdâtın yeden bi yedin (13) suretinde misl misl[e] tefâdül haram olmak gerek idi. Dinenâ (14) mebnî âle'l-nukûl lâ alâ' münâsib⁸⁸ el-ukûl. Mezheb-i hanefiyyede şer'i (15) şerîfe mutâbık olmayan mahalde aklın medhali yoktur. (16) Aklın makbûl olması şer'i şerîfe⁸⁹ mutâbık ve muvâfık olan (17) olan mahaldedir. Fî zemânına beyne'n-nâs bir fitne-i cesîme (18) ve belâ-yı azîme var, "ve'n-nâs anhâ gâfilûn" gurusu (19) bozmaları buna fukahâ "rahmetullâh aleyhim ecmaîn" bey' (20) bi'l-sarf tâbir iderler, gurusu bozan kimse evfâk akça (21) veyahut para ve⁹⁰ gayrı aldıkda üç emrin biri bulunursa (**v.5-a**) (1) iki tarafın şer'i şerîfe mutâbık olup helal olur. (2) Ve illa kangı [hangi] tarafa ziyâde olursa ribâ olur. İkisi (3) dahi melûn olup fâsık olur.⁹¹ Eksik kalan (4) taraf fıska rızâ virmiş olur zirâ tatarhâniyye (5) meselelerindedir, el-rızâ fî'l-fisk fıska. Ya ol üç (6) vechinden⁹² biri budur ki gurusu bozan kimse gurusu (7) evfâk akça aldığı adama hibe ider ol kimsede virdüğü (8) akçayı gurusu sâhibine hibe ider zâtü'l-şey min (9) haysü'l-mecmu' tarafından habs olunmuş olup, meseleye (10) âlim olurlar, iki tarafa helal olup, şer'an bey' (11) bi'l-sarf olmamış[olmuş] olur. Hibe bulunur ikinci vech (12) budur ki gurusu bozan kimse gurusu sahibine gurusu (13) ile belli bir mikdâr hilâf-ı cins şey virür ve yeni (14) gurusu sâhibi ol hilâf-ı cins şeyi gerü gurusu (15) bozana hibe ider bey' bi'l-sarf bulunub iki tarafa (16) helal olur. Şer'an üçüncü vech budur sâhib-i (17) gurusu ekmek ve et almak ve bal ve yağ almak ve sâir (18) levâzım görmek murâd etdükte ol mezkûr şeyleri (19) iştirâ idüb aldıktan sonra gurusu metâğ sâhibine (20) virür aldığı eşyâ için ve kusûr akça metâ' sâ- (21) hibinden alır bazen iştirâ ve bazen bey' bi'l-sarf (**5-b**) (1) olup müsâvi gümüş gümüşe ve ziyâdesini metâ'a kıymet (2) takas idüb iki tarafa helal olur. Bu üç (3) vechin gayrı bozulan gurusu elbette anda ribâ bulunur (4) haram olmak mukarrerdir. El-sûretü'l-mezkûra küllehâ tümessil (5) dîn tahsis. Euzûbillâh⁹³ min amel ellezine yuhâlifü'ş-şer' (6) ...? limen⁹⁴ yuvâfık i'tikâd bima cânibî'r-Rasûlullah sallallâh (7) aleyhi ve sellem. Ve ameli amelen bi'l-ilm ellezi (8) yutâbıkü'ş-şer' ve Allâhu⁹⁵ âlem (9) bi's-sevâb ve (10) ileyhi mercû'.⁹⁶

⁸⁶ "ribâ ve haram ve nesîeleri dahi bilâ tefâdül ribâ ve haram" Safranbolu, v.8-a.

⁸⁷ "veresiyelerinde isterse tefâdül olsun ve gerekse olmasun veresiyeleri misli misle ribâdır." Safranbolu, v.8-a.

⁸⁸ "münâsebât" Safranbolu, v.8-a.

⁸⁹ "şer'i müteahhîre" Safranbolu, v.8-a.

⁹⁰ "veya" Safranbolu, v.8-b.

⁹¹ "ziyâde gelen tarafına ribâ olur haram olup fâsık olur." Safranbolu, v.8-b.

⁹² "ya ol üç vech nedir deyu suâl olunursa biri budur ki." Safranbolu, v.8-b.

⁹³ "Euzubillah Teâlâ" Safranbolu, v.9-b.

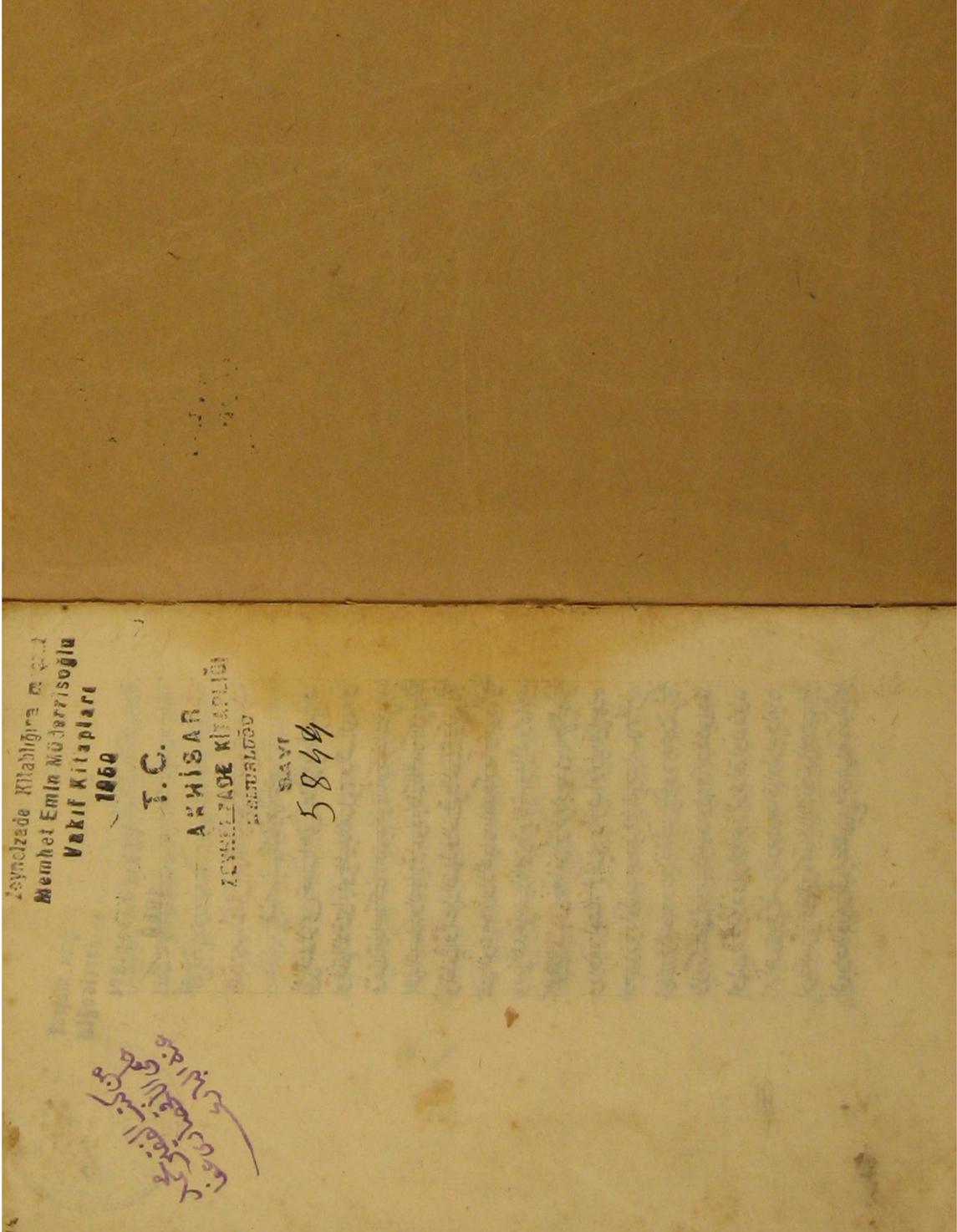
⁹⁴ "...? Sümme ...? limen" Safranbolu, v.9-b.

⁹⁵ "Allah Teâlâ" Safranbolu, v.9-b.

⁹⁶ "ileyhi mercû" ifadesi Safranbolu nüshasında yoktur. "bi's-sevâb. Temmet el-risâle bi Avnillâh el-Melikü'l-Vahhâb." Safranbolu, v.9-b.

RİSÂLENİN ASLI

Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1'de kayıtlı nüsha.

بقابل یکی بقیه بقابل به قاضل الق وصلح بنسبه
 واربه واهتالیه بولیدیه و مذمرو عا کان بر طری
 یوز جنسه زرخلوی زیاد اولسونه و نقصانه او
 اولسونه و معد و داند با عیور طریه یوز عدد نه
 یوز عدد دیور طریه اولسونه و زیاد اولسونه
 و جوز و هفتالی بودت صورتک موز و فالت ایله
 کلیات صورتک تونین بیا بید مثال قاضل با جری ام
 انا یکی مؤخر صورتک بوری مذمرو عا یوز
 معوذات بولور نه بیا بید مثال قاضل حلاله
 حرام دکلدیر انا و یوزکی یوزی مثل زاده و یوزکی
 ناسیتر قاضل و لسونه کونک اوللی عقال مناسب
 عقال مناسب ایله مذمومات ایله معد و داند بیا بید
 صورتک مثل قاضل حرام اوللی کونک ایله دیتنا
 مبنی علی الذوق لاله علی کلید بقول مذموم جنید شرح
 شرح بید مطابق اولیه و محله عقال مذموم قدر
 عقال مقبول و طریه شرح عقال مطابق و مطابق اوله
 اوله و محله هر ذممان بیا لانس بر تینت جبه
 و بلا یوز عظیم وار و اناس عقال غافلانه یوز
 یوز ملوی بوزک فله رجه الله علیهم اجمعین
 بالصراف تمییز ابرو یوز کوش بوز لاکه اوفق یوز
 و یاز خود بار و عیور الاقد افح ام یوز یوز

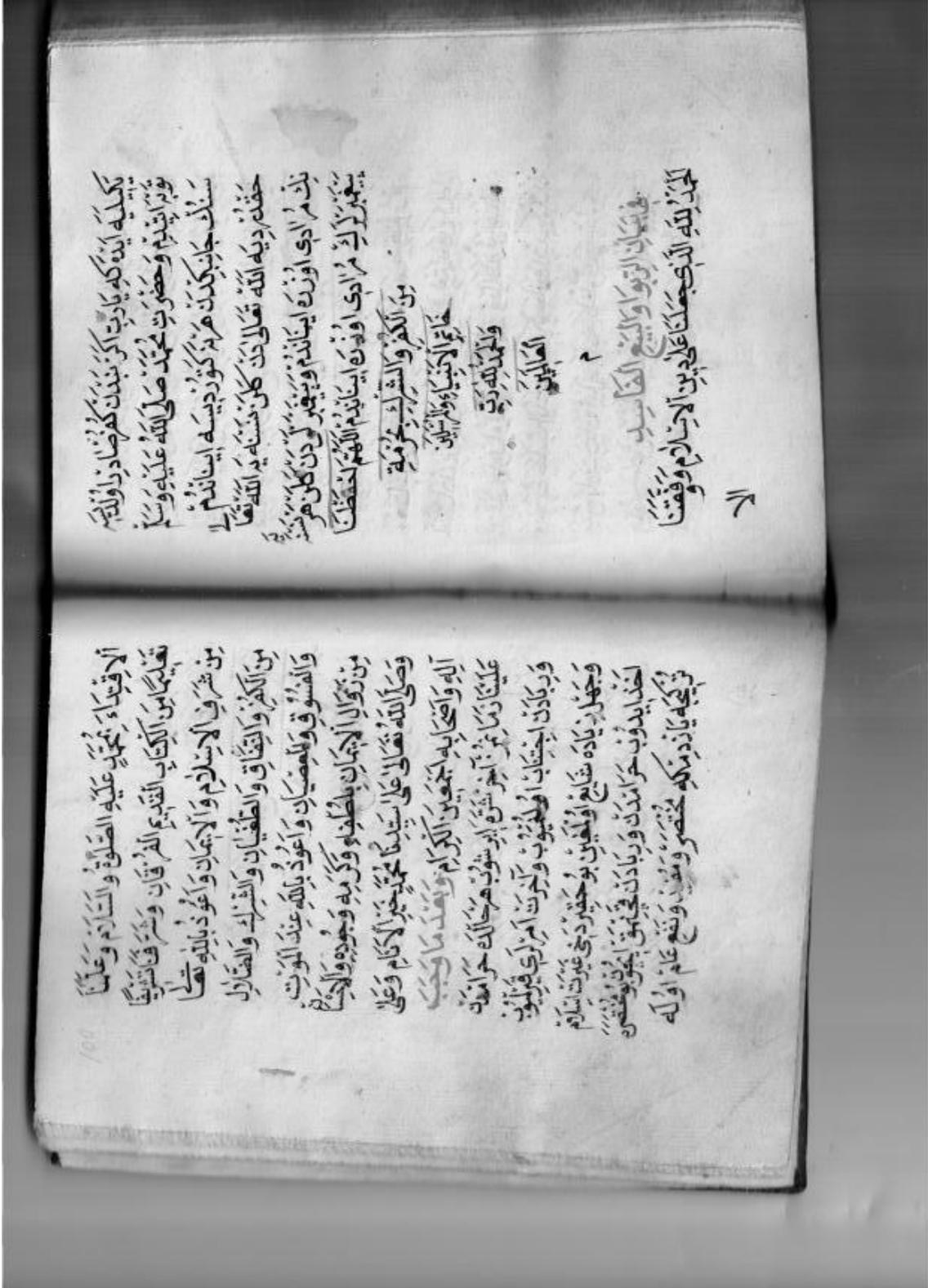
اکی طرفه شرح شرح مطابق اولوب حلاله اینه
 والا قیصر مذموم اولور و یوز اولوب اکی
 دخی معلوم اولوب فاسق اولور کسک کل
 طرفه فاسق و رضا و یوز اولور ذممانا خانیته
 مسال اولوب الوصفا و الفاسق یا اولوب
 وجه مذموم بوری کوش بوز لاکه کوش
 اوفق القطله اذی ذممه ایله اول کوش ذموم
 اقباب کوش صاحبه هیلایر ذات الفی مسال
 جبه الحیح طرفه نه هیلایر اولوب مسال
 عالم اولوب اکی طرفه حلال اولوب شرح
 بالصراف اولوب اولور هیلایر بولور اکی
 بوز کوش کوش بوز لاکه کوش صاحبه کوش
 ایله بوز مقدار حلاله و جنس شی و یوز
 کوش صاحبی اولوب جنس شی و یوز کوش
 بوز نه هیلایر شی بالصراف بولور اکی طرفه
 حلال اولوب شرح او جبه وجه بوز صاحب
 کوش اتمک و ات الق و بالوبایغ الق و سائر
 لوزم کوش مراد اتمک اول مکوک و شی
 اشترای ایله اذی اذی کوش کوش متاع صلح
 و یوز اذی اتمک و قصور اذی متاع صا
 حیلان الوری بعضا اشترای بعضا شی بالصراف

Zeynelzade Kitabhane Mevzu
 Memket Emre Nidertisgin
 Vakit Kopyaları
 1860

۷۸

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 67 Saf 482/3'de kayıtlı nüshanın ilk ve son varakları.

الإفتداء بمحمد عليه الصلوة والسلام وعلمنا
 تعلمنا من الكتاب القديم القم قان وشرفنا
 من طرف الإسلام والإيمان وأعود بالله تعال
 من الكفر والفتن والظلم والشرك والصلال
 والفسوق والمعصيات وأعود بالله عند الموت
 من زوال الإيمان بطغيان وكفره وجوده والإيمان
 وصلى الله تعالى على سيدنا محمد خير الأنام وعلى
 آله وأصحابه أجمعين الأكرام وأعقد ما وجب
 علينا وما نحن بأبر شوئ من ذلك حرمانك
 وربك أن يختار أبو الطيب ولدت أمرك فيليب
 وجهل زكاه شافع أولميين بو حيدر ذي عورت نسام
 اخدا يدوب حرمانك وربك في حق أبنو يوسف
 تركجه ياز منكم مختصر ومفيد وتبع عام أوله

تكلمه أئمة كبرياتكم بئذ كفرضاً واولدكم
 بؤر ايديكم وحضرت محمد صلى الله عليه وسلم
 سلف جليلكم من كوردية اينانكم لا
 حفته ديه الله تعالى دن كل منسته يه الله تعال
 نك مرادى اوزك اينانكم ويغير كون كل من
 يغيرك مرادى اوزك اينانكم اللهم احفظنا

من الكفر والشرك وغيره
 خاتم النبيا وآله
 ولله التبر
 العالمين

محمد بن الربو والشيخ الفاسد
 الحمد لله الذي جعلنا على دين الإسلام ووقفنا
 ٢

منافع صاجيند انور بعضا اشيرا وبعضا
 بالصوف اولوب مساوي كوشوشه وزياده
 بسى مناعه قيمته تقاضايدوب ايكه وحوال
 اولور بواج وبعيد عيزي بوزين عروشه
 آفك رباو لوب حرام اولق مشردز الضرر
 كلها بئفك ونخصيص اخوذ بالله تعالى
 الذي يخالف الشرع طوف ثم طوف لمن يوف
 اعتقاده بما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم
 وعمل عملا بالعلم الذي يطابق الشرع والله تعالى

اعلم بالصواب
 تمت الرسالة
 بعون الله الملك
 الوهاب

بكتاب مركب علم حاليه اوقوب عمل ايديك وليه
 ايراد عاقل ايديك طوبت انك صكون طريقه انك
 مركب حقه هديت اوله بونك حفظه انك عيان اوله
 كلامي سبوني اكلوكور طريقه وانكون صوبيلوكور
 كاتب فقيرم رحمتي دعي اوقيا انك دعاء وما راخي

دعاء قربان قبل الحج

هديت ورحمتي ورحمتي الذي حفظ السموات والارض
 على امه ابراهيم حنيفا وما اتان الشركون ان صلاحه
 وشكره ونجياي وما في لله رب العالمين لا شريك له
 وبذلك امرت وانا انزلنا بين اللهم منك ولك
 بسم الله والله اكبر حصن حصين ٢ بعد الحج بو
 اوقيه اللهم هدايتك وهدى اللهم تكلم بها متى كما

اللهم اني اعوذ بك من القار والموت
 والجنون والبله والافس
 والهم والهم والهم

KAYNAKÇA

EL-AKHÎSÂRÎ, Mehmed Hilmi. Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5844/1.

- Risâle fî Beyâni'r-Ribâ ve'l-Bey'i'l-Fâsid, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 67 Saf 482/3.

- Ehâdis-i Beyân-i Fezâilî'l-İlm ve'l-Ulemâ, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5873.

- Hidâyetü'l-Behiyye fî Şerhi Adâbi'l-Adudîye, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, Arşiv No: 45 Ak Ze 5672.

EL-AKHÎSÂRÎ, Ayvazzâde Hafız Mehmed Hilmi b. Hasan. İlim ve Alimler Hakkında Yüz Hadis-i Şerif, Çev. Cuma Buğdaycı, İstanbul, Şadırvan Yayınları, 2019.

BERBER, M. Akif. "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı V, s.221-232.

ÇEKER, Orhan. İslâm Hukukunda Akidler, Konya, Tekin Kitabevi, 2014.

DARENDEVÎ, Hamza Efendî. Risâle fi'l-Muamelât li-Ecli'l-Hifz mine'r-Ribâ, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar (Kahire-Mısır), Arşiv No: 5620.

GENÇ, Mehmet. Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016.

GÖZÜBENLİ, Beşir. "Keylî", DİA, C.25, Ankara, TDV, 2002, s.361-362.

HACAK, Hasan. "Vezni", DİA, C.43, İstanbul, TDV, 2013, s.95-98.

EL-HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed, Mülteka'l-Ebhûr, C.3, yy.

İBN ÂBİDÎN, Reddü'l-Muhtar, C.4, Beyrut, 1407 (1987).

İBN KEMAL (Kemâlpasazâde Şemseddin Ahmed bin Süleymân), Risâle fi Beyâni Hakikatü'r-Ribâ, Milli Kütüphane-Ankara, Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No:60 Hk 123/43.

EL-İTKÂNÎ, Kıvamüddin. Faide fi'l-Bey'i ve'r-Riba, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Fa 1596/27

KALLEK, Cengiz. "Kile", DİA, C.25, Ankara, TDV, 2002, s.568-571.

EL-KOCEVÎ, Abdüllatîf b. Sadullah. Risâle fî Ahkâmi'r-Ribâ, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Arşiv No: 15 Hk 1610/9.

ÖZER, Hasan. "İbn-i Kemâl ve "Riba" Adlı Risâlesi", İHAD, S.16, 2010, s.157-186.

ÖZSOY, İsmail. "Faiz", DİA, C.12, İstanbul, TDV, 1995, s.110-126.

EL-KUDÛRÎ, Ahmed b. Muhammed. Kitabü'l-Kudûrî, Konya, Dârü'l-Burc, 2018.

Risâle fî Beyâni Keyfiyeti'r-Ribâ, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No:37 Hk 1593/10.

Risâle-i Bey u Ribâ. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Talat 90.

Risâle-i Bey u Ribâ. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Talat 82.

Risâle-i Ribâ. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: Mecâmi Türkî Talat 131.

SERAHSÎ, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. Mepsût, Ed. Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, Gümüşev Yayınları, 2008.

EL-ÜSKÛBÎ, Cemâleddin İshâk Çelebî. Risâle fi Beyâni'r-Ribâ, Milli Kütüphane-Ankara, Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 1032/20.

ZUHAYLÎ, Vehbe. Hanefî Fıkhı, C.1-4, Çev. Yusuf Ciğer, İstanbul, Sağlam Yayıncılık, 2020.